

AMIT (OTT)HAGYTAK

RÁKAI ORSOLYA

Szubjektív, ez volt az első érzésem. Provokatív, ez a második. De – hogy a tárgyalt könyvnek megfelelően jó előre meghatározom a saját pozíciót – nem tudom azt mondani, hogy nem fájdalmasan ismerős. Igen, emlékszem, milyen nehéz és furcsa volt megszokni, hogy lányok nem voltak az ifjúsági irodalomban meg a kötelező olvasmányokban. Emlékszem, amikor a fogalmazások során azonosulnom kellett Tutajostól az egri vár harcias védőim és Nemecek Ernőn át Nyilas Misiig mindenféle kis- és nagyfiúkkal, s megtanulnom ilyenformán, mit érez a természettel, a hazával, a közösséggel szemben egy „gyerek”. Lányok pedig csak az átkos, lenézett és a tanár néni által komolytalannak bélyegzett pöttyös és csikos könyvekben voltak (amelyeket így persze titokban mind végigolvastunk a húgommal, majd ellensúlyozásul pár Verne Gyulát meg Coopert is, hogy szó ne érje a ház elejét). Aztán arra, hogy micsoda meglepetés volt, amikor először kiderült számomra (már jócskán az általános iskola legvégén), hogy a magyar irodalomban léteztek írónők, sőt ma is akad egy-kettő. (Nem sok, nézegettük mindig a Szép verseket, általában ugyanazt a két-

Menyhért Anna:

Női irodalmi hagyomány

Napvilág Kiadó, Budapest, 2013.

260 oldal, 3200 Ft

három nénit találtuk meg a sok-sok kis bácsis képkocka között.) De ezekből az írónőkből sose kellett dolgozatot írni, nem voltak kötelezők, nem voltak érettségi tételek, nem voltak fontosak. Arra is emlékeztem, milyen nehéz

volt immár évtizedekkel az általános és középiskolai dolgozatok után megszabadulni attól az érzéstől, hogy ezek nem fontos, említésre nem méltó, tudományosan pedig különösképpen érvénytelen dolgok.

Menyhért Anna könyve tehát nagyon is ismerős érzéseket mozgósít, s azt a régi zavart is felelevenítette bennem, hogy ezt mégse kéne, mit fognak szólni hozzá, biztos csak eltúloztam, ez így van rendjén, lányok nincsenek, nem is írnak, vagy ha írnak is, kilencven százalékban elfelejtik őket, de hát erről olyan kínos beszélni. Van olyan, persze, hogy női irodalmi hagyomány, én is tudom, hogy van, hiszen olvastam őket, azt is tudom, hogy vannak benne nagyszerű művek, legalábbis szerintem nagyszerűek, és vannak nagyon izgalmasak meg előremutatók, legalábbis szerintem azok. De erről nem illik beszélni, ez magánügy, magánvélemény – a tudomány pedig nyilvános tér, reflektor, objektivitás és felelősség.

1. NEMHAGYOMÁNY

A *Női irodalmi hagyomány* című, tavaly megjelent, öt XX. századi magyar női szerző¹ recepciótörténetét tárgyaló kötetrel már több kritika is foglalkozott. A genderkutatás több évtizedes, szerteágazó fejlődésének eredményeit egyszerre ismertetni és alkalmazni igyekvő kísérletet a honi kritikai diskurzusra túlnyomórészt jellemző, a kétesnek érzett tárgyat két ujjal óvatosan magától messze eltartó fanyalgástól² a hazai közeg elutasító voltát keserű tárgyilagossággal konsztatáló, de elfogulatlanságra törekvő értékelésen át³ a kötet saját elméleti kontextusát és elvi alapvetéseit maximálisan szem előtt tartó, értő ismertetésig⁴ terjed a fogadtatás palettája. E sokszínűség ellenére Menyhért radikális kísérlete egyelőre nem indított el jelentősebb vitákat sem az irodalomtörténet-írás reflexivitása, sem a kánon(ok) képződésének társadalmi meghatározottsága, sem a „jó mű” evidens meghatározhatatlanságát szavatolni hivatott esztétikai érték egyértelműségének megkérdőjelezhető volta, nem is annyira rejtett ideológiája, illetve történeti jellege kérdéskörében. Ez azért is különös, mert ugyanakkor

a magyar irodalomtudomány utóbbi mintegy harminc évére épp az volt jellemző, hogy felvetette, nem egy esetben integrálta ezeket a kérdéseket, számot vetett velük, recipiálta a külföldi szakirodalom vonatkozó elméleteit. Ma, úgy gondolom, nemigen van idehaza olyan komolyabb irodalomtörténész, aki ne hallott volna olyasmit, hogy az irodalomtörténet-írás (illetve bármiféle történeti leírás) egyrészt egy speciális nar-

1 ■ Erdős Renée, Nemes Nagy Ágnes, Czóbel Minka (bár az ő munkásságának jelentős része még a XIX. századra esik), Kosztolányiné Harnos Ilona és Lesznai Anna.

2 ■ Kántás Balázs: Alternatív női irodalomtörténet? (könyvkritika) *Menyhért Anna, Női irodalmi hagyomány, Napvilág Kiadó, 2013* <http://apokrifonline.wordpress.com/2013/12/21/alternativ-noi-irodalomtortenet-konyvkritika/>; Papp Sándor Zsigmond: A rezervátum nőiessége, <http://www.maszol.ro/index.php/velemeny/18658-papp-sandor-zsigmond-a-rezervatum-noiessége#sthash.HPX0MCrC.dpuf>

3 ■ Kádár Judit: Visszamenőleges hagyományépítés (Menyhért Anna: *Női irodalmi hagyomány*). *Jelenkor*, 2013. 11. szám, <http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/2843/visszamenoleges-hagyomanyepites>

4 ■ Nagy Csilla: A hagyomány neve (Menyhért Anna: *Női irodalmi hagyomány*. Napvilág, 2013; Borgos Anna: *Nemek között. Nőtörténet, szexualitástörténet*. Noran Libro, 2013). *Műút*, 2013. 4. szám, <http://www.muut.hu/?p=3592>

ratív műfaj, melynek poétikai intenciói megerősíthetik vagy alááshatják, amit a „tények elmondanak”; hogy a kánonok létrejötte és működése hatalmi viszonyoktól „szennyezett”, és közösségi identitásképző archiváló intézményként működésük elválaszthatatlan az őket létrehozó és használó társadalmi közegektől; hogy az irodalom intézményei a társadalmi nyilvánosság tereiben léteznek, ezért az intézményekhez való hozzáférést (vagyis eleve az íróként láthatóvá és „emlékezetessé” válást) kiemelten befolyásolja, hogy az illető szerző milyen mértékben és hogyan férhet hozzá egy adott időszakban és térben a társadalmi nyilvánossághoz; vagy hogy az esztétikai érték nem egy és oszthatatlan, korokon-tereken felülemelkedő univerzálé, mely minden időben, mindenki számára ugyanúgy, kétely nélkül egyértelmű csúcsként értelmeződik; hogy az irodalomtörténet-írás feladata nem kizárólag az egyszerűen valamilyen elvek alapján „jó művé” avatott alkotások újrameg újrakontextualizálása lehet kiválóságuk pusztán újbóli kinyilatkoztatása céljából; végül hogy klaszszikussá nem „válnak” egy mű, hanem a kritikai befogadás izgalmas és bonyolult folyamata teszi azzá, s a tökéletes mű nem pattan ki teljes fegyverzetben (mondjuk) egy halmozottan hátrányos helyzetű, jogfosztott népszerű fiából-lányából, s nem tör utat automatikusan magának pusztán önértékénél fogva a kritikai közeg elitjében. Ezt a sort természetesen hosszasan lehetne folytatni és részletezni, e megengedhetetlenül hosszú mondattal mindössze annyi volt a célom, hogy rámutassak: különös annak a diszciplínának a működése, amely elméletben tudomást vesz önnön sajátosságairól, ha azonban gyakorlati kérdésekkel kerül szembe, melyek önnön felépítését, konstruáltságát, működésének legalapvetőbb jellegzetességeit érintik (hiszen a *gender studies* pontosan ilyen kérdéseket intéz hozzá), akkor mintha megfeledezne a tudományos reflexivitásról, az elméleti tudatosságról, és vagy kétségbeesően bornírt és tudománytalan reakciókat produkál, vagy hallgat.

Könyve vezető részében Menyhért Anna is számot vet azzal, hogy a női irodalom kutatása (önértékén túl) hasznos kérdéseket vehet fel az iroda-

lomtörténet hagyományos fogalmainak vizsgálatához is. Mindenekelőtt a kánon(ok) sajátosságait érthetjük meg alaposabban, több oldalról a genderkutatás felől nézve, de az értékelés, az érvelés és a legitimáció aprólékos megfigyeléséhez is igen értékes és érdekes pozíciót jelöl ki ez a nézőpont. Menyhért célja azonban alapvetően nem a hazai, genderszemponctól mentes, „mainstream” irodalomtudomány kritikája, hanem egy *másik* lehetséges hagyomány feltárása,

az apáról fiúra öröklődő irodalom helyett az illegitim, láthatatlan anyai örökség képének megalkotása, illetve első vázlata. Eljárása tehát nem kritikai, hanem afirmatív – s paradox módon épp emiatt tűnik vehemensen kritikainak. A feminista kritika, a gúnokritika és a női írás diskurzusainak egymásba oltásával ugyanis olyan vizsgálati teret, módszert és nyelvet teremt magának, amely kizárólag a „mainstream” által megtagadott, kiutasított, érvénytelenített jellemzőkből épül fel. A tudományos személytelenség helyébe így a hangsúlyozott személyesség lép, a „fehér” kronológia helyébe a vállaltan szubjektív napló-időszámítás, a biográfiai szerző és a szöveg szigorú elválasztása helyébe következetes egybeolvasásuk, szellem és irodalom magától értetődő viszonya helyébe test és írás összetett, de meghatározó erejű kapcsolata.

Foucault szavaival élve: a diskurzus üres helyeit, a kizártat próbálja ezzel játékba hozni és megszólaltatni Menyhért, a kizárt témákat a kizárt eljárások, beszéd-módok bevonásával.

Kétségtelen, hogy ezzel a módszerrel nagyon sok mindent meg lehet láttatni, amit máshogy talán nem, legalábbis nem ilyen érzelmi meggyőző erővel. Be lehet mutatni például, hogy a kvázikontextualizáló eljárások (például Erdős Renée vagy Lesznai Anna esetében) hogyan érik el épp az ellenkező hatást: az adott életmű megszólíthatatlanná, érdektelenné és így irodalmi szempontból értéktelenné válását. Be lehet mutatni azt is, hogy az intézményes emlékezés, a muzealizálás hétköznapi valósága gyakorlatilag szintén egyaránt eredményezhet mumifikálást és felejtést. S azt is láthatóvá lehet tenni (ahogy Nemes Nagy Ágnes, Harnos Ilona és Czóbel Minka esetében is),

mennyire nem azonos feltételekkel indul egy női és egy férfi szerző kritikai fogadtatása, s mennyire nem pusztán a „mű maga”, a mű minősége és önértéke a döntő a kritikai utóélet alakulásában, hogyan öröklődnek tudományos szempontból megdöbbenően inadekvát, kisszerű, szexista jelzők, melyek azonban szinte kijelölik az adott (női) szerzők kánonbeli pozícióját. S láthatóvá tehető az írók témáinak újszerűsége, idegensége, látásmódjuknak a hagyományosan „nem nélküli” (férfi)irodalomtól való, sokszor áthidalhatatlannak tűnő távolsága – valamint az az érdekes paradoxon is, hogy minderről az irodalomtörténetírás annak ellenére sem kíván tudomást venni, hogy esztétikai alapértékei között előkelő helyet foglal el az eredetiség, az újdonság és az egyéni szemlélet.

A kötet bevezetőjében idézett kérdések közül azonban arra, hogy könnyen ki lehet-e egészíteni a kánont a nők, a kisebbségek vagy a hátrányos helyzetű társadalmi csoportokhoz tartozók műveivel, Menyhért Anna könyve egyértelmű, bár implicit nemmel felel. Nem, egyáltalán nem könnyen, sőt. A magyar irodalomtörténeti leszámolás vonala férfiágon vezet, akár apák és fiúk, akár mesterek és tanítványok metaforarendszerében íródik le, nincs leányági örökösödés, a „leány tanítvány” elképzelhetetlen, és a szakmai közvélekedés szerint eleve több mint gyanús – mutatja be Menyhért. Anyai elődök, női mesterek nemhogy nincsenek, már a hozzájuk való viszony is elképzelhetetlen, még metaforikája sincs. Ezért próbálja Menyhért minden fejezetben a tárgyalt női szerzőhöz fűződő saját viszonyának bemutatásával megalkotni a hiányzó kapcsolatot, megteremteni azt az időbeli hidat, amely lehetővé teheti a hermeneutikai viszony kialakítását, egyszersmind e szerzők életművének irodalomtörténeti újratárgyalását, rekontextualizálását. Menyhért könyve azt sugallja, hogy minden egyes író esetében újra és újra végre kell hajtunk e feltáró műveletet, az eltűnt, apokrif hagyomány szál végpontjára állva bemutatunk, hogy e művek nemcsak hogy megszólíthatók, de akár máig ható művészi előzmények is a ma alkotója és professzionális olvasója számára (ami a kanonikus pozíció elérésének kimondatlan előfeltétele).

2. NEMÉRTÉK

A magyar kritikai közgondolkodásban máig többé-kevésbé általánosnak mondható az a vélekedés, hogy az igazi irodalmi értéknek nincs neve, a kiemelkedő irodalmi alkotásokban „a mondat, szerkezet, a varázslat maga”, ahogyan Menyhért egyik kritikusa is fogalmaz, nem nélküli.⁵ A mű beszél és jótáll magáért, nem szükséges hozzá a nemi címke mint *captatio benevolentiae*, sőt az kifejezetten gyanús, dilettantizmusra utaló jel: a megfelelő tehetség és szakmai vértetезet híján lévő alkotók túlzott ambíciójából adódik csupán a „könnyítés”, a külön pálya és külön megítélés vágya. Holott az olvasó is megszabadul az esztétikai befogadás során saját nemi korlátaitól, s a valódi

esztétikumot egyformán képes értékelni férfi és nő. E vélekedés teljes előfeltevés-rendszerével immár több évtizedes, terjedelmes és sokrétű szakirodalom vet számot, itt pusztán egyetlen dolgot emelek ki.

E klasszikus vélekedés alapja tulajdonképpen az az esztétikai esszencializmus, amely a modern irodalmi mező legsajátabb, központi jellegzettségének, az autonómiára törekvésnek és az autonómia védelmezésének jele és egyben terméke, s egyszersmind a művészeti mező vakfoltja is, amennyiben nem lát rá önnön lehetőségfeltételeire. Bár az esszencializmus egyfelől elkerülhetetlennek és a művészeti mező autonómiájának (s ezzel mozgásterre, működése biztosításának) fenntartásában játszott szerepe miatt üdvözlendőnek tűnik, valójában annak a sajátos gyakorlatnak a terméke, amelyet Pierre Bourdieu kettős történetletlenítésnek nevez: a szándékos megfélemlítést a mű és a műre irányuló tekintet kontingenciájáról, történeti-társadalmi esetlegességéről és meghatározottságáról. Ebből azonban az következik, hogy „attól kell tartanunk, hogy a normativitás szubjektív tapasztalata csak illúzió (mely maga is a feltételek azonosságán vagy legalábbis a pozíciók homológiáján alapul), amely az eredeti üzenetet alkotók és »alkalmazók« habitusának és érdekeinek rokonságából született. És vállalva esetleg a *babonaság* vádját is, nem kellene a múltból örökölt minden forrást a két határterület, a termelési és befogadási feltételek történeti kritikájának alávetni és alárendelni?”⁶

A történeti kritikáról szólva nagyon tanulságos, hogy a fent idézett mai kritikus szinte szóról szóra megismétli a majdnem száz évvel ezelőtt, a *Nyugat* írói kapcsán leírtakat, mondván, „azok közé tartozom, akik úgy vélik, hogy a probléma ma már részben megoldódott. Az utóbbi húsz év irodalomtörténetét nem lehet megírni úgy, hogy mellőzzük számos női szerző [...] művét. Ennyire még a legszenilisebb elme sem képes torzítani. Vagyis a jövő tankönyvei, ellenében a maiakkal, igenis arról fognak árulkodni, hogy nők is írnak, s az irodalom nem csupán szomorú férfiak luxusa.”⁷ Holott hogy ez bizony minden további

5 ■ Papp: A rezervátum nőiessége.

6 ■ Pierre Bourdieu: A tiszta esztétika keletkezéstörténete. Ford. Keresztúrszki Ida. In: Rákai Orsolya (szerk.): *A háló, a halászköz és a halak: Tanulmányok a mezőelmélet, a diskurzusanalízis, a rendszerelmélet és az irodalomtörténet-írás néhány kapcsolódási pontjáról*. Osiris–Pompeji, Bp. – Szeged, 2001. 41. old.

7 ■ Papp: A rezervátum nőiessége.

8 ■ A gender szempont hazai érvényesíthetlenségének és a női szerzők különös pozíciójának okát szintén ilyesmiben látta Gács Anna (Beteljesületlen várakozások: Nőírók egy kis irodalomban. *Beszélő*, 2000. 4. szám, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/beteljesületlen-varakozasok>). Hasonlóan fogalmazott (bár nem tudományos, hanem publicisztikai közegben) Gordon Ágata is (Írók boltja. *Eső*, 2003. 4. szám, <http://esolap.hu/archive/entryView/578>).

9 ■ Vö. „tulajdonképpen nem egyebet szándékozik tenni, mint bizonyos szempontból átírni az irodalomtörténeti kánont [...] bármennyire is nagyszabású vállalkozás Menyhért Anna alternatív női irodalomtörténet-írásának kísérlete, az eredmény a szerző helyenként túlzottan elfogult nézet- és érvrendszeréből és a túlzottan személyes olvasásmódból adódóan sajnos töredékes.” (Kántás: Alternatív női irodalomtörténet?)

nélkül megtörténhet, és generációnként újra meg újra meg is történik, azt épp Menyhért kritizált könyve és gondolatmenete mutatja: épp abból indul ki, hogy a század első harmadának és a századközépnek annak idején elismert írónői közül Kaffka Margit kivételével senki sem élte túl az utókor elhallgatásában és elfordulásban megnyilvánuló szigorú ítéletét, s a század második feléből is az egyetlen Nemes Nagy Ágnes tartja említésre és emlékezésre méltónak a magyar irodalomtörténet. A tankönyvek pedig a mai napig nem tudnak női szerzőkről (s a jelen helyzetet alapul véve, amikor a „gender” az oktatáspolitikában egyre inkább valamiféle obskurus, félelmetes szitokszóként működik, nemigen reménykedhetünk benne, hogy a közeljövőben ez jelentősen megváltozna). Pedig a kortársak mind a századelőn, mind a későbbiekben mindig buzgón üdvözölték a nők jelentkezését az irodalomban, és az imént idézett kritika szerzőjéhez hasonló reményeket fogalmaztak meg. Vajon mind tévedtek volna? De akkor mi magyarázza, hogy az általában ugyanezen kritikusok által üdvözölt és elismert férfi szerzőket jóval nagyobb arányban őrizte meg az irodalmi emlékezet? Az ő esetükben nincsenek tévedések?

Úgy gondolom, fölösleges tovább boncolgatni ezt az ellentmondást, és elegendő annyit leszögezni, hogy a magyar kritikai és irodalomtörténeti gondolkodást számos okból hagyományosan nem annyira a kánon kialakulásának lehetősége és dinamikája izgatja, mint inkább a kánonok által megőrzésre és kutatásra méltónak ítélt művek, amivel óhatatlanul legitimálja az adott kánon implicit értékrendjét. Ráadásul a XX. századi irodalom esetében erre rátelepszik a „kettőszakadt” irodalom szomorú problémája, a „valódi” magyar irodalmi hagyomány örökségéért folyó állandó, politikailag motivált harc is. Természetesen nem arról van szó, hogy a vitáknak ne lenne valós tétje, pusztán arról, hogy ez a helyzet roppantul szűkíti az irodalomtörténeti gondolkodás látóterét is, a nemzetközi tudományos tájékozódásról nem beszélve.⁸ Az esztétikai esszencializmus alapján állva ugyanis per definitionem lehetetlen a történeti kutatás, pusztán érveket lehet válogatni a múltból az előfeltevéseink szerint eleve jó műalkotásként meghatározott művek szükségszerűen jó volta mellett.

Menyhért Anna választott stratégiája – az, hogy a diskurzus „kizárt pontjait” és letiltott eljárásait hozza játékba – kétségtelenül keltheti azt az illúziót, hogy szándéka „a” kánon főszereplőinek kicserélése, de legalábbis az általa tárgyalt szerzőknek az érvényes irodalmi kánon legfelső szintjére helyezése,⁹ bár egy effajta olvasatot csak munkája igen felületes és preconcepziós olvasása eredményezhet. A kötet íróportréit olvasva ugyanis jól látszik, hogy másról van szó: azt szeretné elérni, hogy egy másfajta értékrend, másfajta gondolkodás bevonásával láthatóvá és értelmezhetővé tegye a műveiket. A kánonokról és irodalmi értékekről való gondolkodás ilyenfajta tágitása számos nyugati és közép-európai irodalomban lezajlott, s nemcsak a női szemléletmódok, hanem az

egyéb – másként, idegenként – meghatározott társadalmi kisebbségek látásmódja is megjelenhetett, ami árnyalta a korábbi mainstream irodalomban róluk alkotott egyoldalú, esetleg kifejezetten negatív képet, és sokkal gazdagabb tartalommal telítette az „általános emberi érték” fogalmát. Összességében pedig, ami talán a legfontosabb, az irodalomról való gondolkodás jóval reflektáltabb lett s az ideologikus előfeltevések az új nézőpontokból láthatóvá és megkérdőjelezhetővé váltak. Valami ilyesmi lehetett a célja Menyhért Annának is, ám véleményem szerint a magyar helyzet sajátosságai miatt ez az elképzelés nagyon optimista volt. Számptalan jogos és helyes szempontot vet fel, de túlságosan radikálisan lép fel ahhoz, hogy a jelen körülmények között párbeszédképes maradjon a hazai irodalomtudományos, illetve irodalomtörténet-tudományos diskurzusok résztvevőivel.

A kánont ugyanis – ahogyan a foucault-i diskurzust, de például a rendszerelmélet szerint értett rendszert is – az határozza meg, amit kizár. Amit pedig (az irodalom esetében) kizár, az épp ennek az aktusnak a következtében határozódik meg úgy, mint ami nem érték, nem irodalom, nem műalkotás, nem professzionális (vagyis értéktelen, dilettáns lektúr). A megvont határ természetesen folyamatosan el-eltolódik, és nem is feltétlenül explicit formában, mivel gyakran épp a kizáró, határkijelölő művelet alkotja egy-egy kánon vakfoltját. Azok a stratégiák, amelyekre Menyhért Anna a magyar irodalom női hagyományának feltérképezése során támaszkodik, épp a kizárt, nem tudomásul veendő, értéktelen, nem párbeszédképes oldalhoz tartoznak – s így az esztétikai esszencializmus talaján álló kánonlegitimáció számára befogadhatatlanok és elutasítandók, hiszen veszélyeztetik a kánont létrehozó és fenntartó határokat. Felépíthető ugyan egy párhuzamos irodalomszemlélet, ez azonban egyrészt pusztán negatív lenyomata lehet az őt kizárónak (s így épp az fogja meghatározni, amit elkerülni szándékozott – a feminista irodalomelméletnek is egyik régi paradoxona ez), másrészt pedig hermetikusan el lesz zárva a másiktól. Szélsőséges esetben a külön irodalomfogalom és külön kánon létrehozását külön intézményrendszer, kiadói hálózat, díjak stb. létrejötte is követheti, ahogyan az a magyar irodalomban is bekövetkezett politikai-ideológiai alapon a XX. század első harmadában, és manapság minden korábbinál virulensebbnek, elkeserítőbbnek és meghaladhatatlannak látszik. Hangsúlyozni szeretném, hogy ezek nem pusztán eltérő irodalomfelfogások egy közös (s ezért végső soron párbeszédképes) diskurzív mezőn belül: mivel a különbségtétel az értékes/értéktelen, illetve az érvényes/érvénytelen mentén történik, egymást kizáró, és szükségképpen egymás teljes érvénytelenítésében érdekelt fogalmi rendszerekről van szó.

Úgy gondolom, hogy a gender szemlélet sokkal érdekesebb, értékesebb és a hazai tudományosság számára fontosabb annál, hogy vele kapcsolatban is ezt kockáztassuk. Ezért nem tartom igazán szerencsésnek Menyhért Anna döntését. Könyvének azonban

számos olyan része van, ahol másfajta eljárásokat is találunk, például genealógiai szemléletű, kritikátörténeti szoros olvasást. Különösen sikerültnek érzem ezt a Czóbel Minkáról írott fejezetben, ahol ez az eljárás nemcsak a fogadtatástörténet abszurd kanyarjait tárja elő, de azt is, hogy a viszonylag bőséges szakirodalom hogyan válik mégis *nem-beszéléssé*, elhallgatássá, hogyan válik az „igen, igen, de” típusú érvelés Czóbelnél az irodalomtörténeti folyamatból való kiiktatás mindennél hatásosabb módjává. Az olvasó felismeri a kettős mérce alkalmazásának minősített eseteit is (például az esztétizmus megítélésében Czóbelnél és másoknál), amit érvényes módon valószínűleg csak a kritikátörténet hasonlóan aprólékos szoros olvasása mutathat (és – talán – számolhat) fel.

3. NEMTUDOMÁNY

Visszatérve Bourdieu állításához az esztétikai esszencializmus paradox működéséről (hogy az egyfelől a művészet autonómiára törekvésének előfeltétele, másfelől viszont a művészeti mező működésének megértését lehetővé tevő kritikai reflexió gátja), Bourdieu célja e paradoxon kiélezésével az volt, hogy bemutassa, „lehetséges egy olyan, a gondolkodás társadalmi feltételeiről folyó gondolkodásmódot kialakítani, amely a gondolkodásnak megadja a saját feltételeivel szembeni szabadság lehetőségét”.¹⁰ A „hagyományban való benneállás” véleménye szerint ugyanilyen illuzórikus: bizonyos feltételek tudatos semmibevevélésén és bizonyos álláspontok intézményes megerősítésén alapul. A tradicionalizmusnak nemcsak az egyéni különbségeket, de a közösség távolról sem homogén voltát is el kell fednie, el kell vetnie a tradíció (a hagyomány és a hagyományozódási folyamat) genealogikus vizsgálatát ahhoz, hogy kétely nélküli, egyedüli vonatkoztatási ponttá lehessen. A kettős történeti meghatározottság tudatosítása hiányában, mondja Bourdieu, „olyan anakronisztikus és etnocentrista »megértésre« kárhozzatjuk magunkat”, mely „a legjobb esetben sem lesz tudatában a saját elveinek”, s épp ez „a saját létrejöttének társadalmi feltételeivel tisztázatlan viszonyt fenntartó elidegenedett »megértés« az oka a hagyományhoz fűződő, hagyományosan belemerülő és távolságtartásra képtelen, tapadó viszonynak”.¹¹ A (XIX. századi „nemzeti tudományokat” meghaladó értelemben) posztnationalista, professzionális tudományos diszciplínaként elkülönülő történeti jellegű kutatások ilyenformán – ha tetszik, ha nem – lényegében a modernizáció emancipatorikus programjának kiterjesztésében érdekeltek, s ennek gyakorlati elősegítői. E törekvés a kritikai kultúrakutatásnak nevezett irány esetében a legnyíltabb, ám ott van minden valóban tudományosságra törekvő (vagyis nem egy prekoncepiált, értéktelített mai kép legitimálása érdekében szelektáló) kutatásban. A Magyarországon az elfogadástól igen-igen távol álló genderkutatások éppen ilyen vizsgálatokat végeznek (illetve végeznének, ha lehetne). Menyhért Anna könyve azonban

legalább ilyen szorosan kapcsolódik a foucault-i genealógiának a hazai tudományosságban egyébként már bevett fogalmához is, amennyiben a saját jelenünk „mélystruktúrájában” rejtőző, szinkrón módon szinte megragadhatatlan hatalmi struktúrák eredetét, történeti viszonyrendszerét vizsgálja a társadalmi nemek kontextusában. Ez az explicit genealogikus szándék óvja meg az esszencializmustól is: amikor a tárgyalt szerzők kiválasztásának „önkényes” voltáról, a hozzájuk vezető saját útjának könyve részévé tételéről beszél, épp azt hangsúlyozza, amit az iménti idézetben Bourdieu a megfigyelést lehetővé tevő, a hagyománytól való (a sajátként meghatározott hagyománytól is!), távolságtartásról mond. A genealogikus vizsgálódás pedig könyve szorosabb értelemben vett kritikátörténeti részeiben bizonyul a legtermékenyebbnek.

Azért idéztem fel Bourdieu és Foucault néhány idevágó gondolatát, hogy megindokoljam, miért nem szabad, hogy Menyhért Anna könyve és az általa felvetett téma és alkalmazott megközelítésmód (a társadalmi nemek kutatása) befogadhatatlanul idegen jelenség legyen a magyar irodalomtörténeti gondolkodás számára, és hogy jelezzem, több okból is kifejezetten üdvözlendő volna e szempontok következetes érvényesítése a szakma egészében. A *Női irodalmi hagyomány* című könyv ugyanis – talán némiképp szándékai ellenére – épp arról győz meg, hogy a hagyomány nem lineáris, nem lezárt és nem kizáró, hanem sokarcú, sokrétű: apák és anyák, lányok és fiak bonyolult összjátéka és játszámája, még akkor is, ha általában érdekeinknek vagy preferenciáinknak megfelelően e sokféleség igen jelentős részeiről épp nem is veszünk tudomást. □

10 ■ Bourdieu: A tiszta esztétika keletkezéstörténete, 45. old.

11 ■ *Uo.* 42. old.